

1. Автономія територіальна / Корнієнко М. // Юридична енциклопедія / [НАН України, Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України]. – К. : Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1. – С. 24.
2. «Автономия» Армении и Антанга. Док. периода империалистической войны / [Предисл. Аш. Ионисяна]. – Ереван, 1926.
3. Вандаль А. Армяне и турецкие реформы / А. Вандаль. – СПб., 1908.
4. Вірменські колонії в Україні / В. Кульчицький, В. Гончаренко // Юридична енциклопедія. – Т. 1.
5. Зареванд О. Объединенный независимый Туран / О. Зареванд. – Ереван, 1926.
6. Історія держави і права України / В. Тацій, А. Рогожин, В. Гончаренко. – К. : Ін Юре, 2003. – Т. 2.
7. Киракосян Дж. И мировая война и западные армяне (1914–1916 г.) / Дж. Киракосян. – Ереван, 1965.
8. Ллойд Джордж Д. Правда о мирных переговорах / Д. Ллойд Джордж. – Ереван, 1926. – Т. II. – С. 320.
9. Мнацакян Г. Разрешение армянского вопроса / Г. Мнацакян. – М., 1914.
10. Народы Передней Азии / [ред. Н. Кислякова]. – М., 1957. – 615 с.
11. Новичев А. Очерк экономики Турции до I мировой войны / А. Новичев. – М. ; Л., 1937. – С. 38.
12. Нюрнбергский процесс над главными военными преступниками : сб. материалов в 7-ми тт. – М., 1957–1961. – Т. 4, 7.
13. Орджоникидзе Г. К. Статьи и речи / Г. К. Орджоникидзе. – М., 1956.
14. Ошеровский Л. Трагедия армян-беженцев / Л. Ошеровский. – СПб., 1916.
15. Полторак А. Нюрнбергский эпилог / А. Полторак. – М. : Воениздат, 1965.
16. Рорбах П. Война и империалистическая политика / П. Рорбах. – М., 1915.
17. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний ; [перекл. з англ. Ю. Шевчука]. – К. : Либідь, 1991. – 510 с. – С. 359.
18. Турецкая политика истребления армян (1880–1922) : док. / [ред. М. Нерсесяна]. – Ереван, 1951.

G. Zhurbeliuk

RECOGNITION OF ARMENIAN GENOCIDE 1915 AND HOLODOMOR IN UKRAINE ON THE INTERNATIONAL-LAW LEVEL

The Article outlines the problems related to recognition on the international-law level and influence of Armenian genocide dated 1915 and Holodomor in Ukraine as of 1932–1933.

Keywords: genocide, recognition on genocide on the international-law level.

УДК 340.113

Артикуца Н. В.

ТЕКСТИ ДАВНІХ ПАМ'ЯТОК ПРАВА ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНИХ РЕКОНСТРУКЦІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМ

У статті розглянуто питання класифікації писемних пам'яток права XVII–XVIII ст. з позицій оцінки їх термінологічно-правових ресурсів для фронтального ретроспективного дослідження терміносистеми українського права.

Ключові слова: класифікація пам'яток права XVII–XVIII століть, розвиток української терміносистеми права.

Комплексне вивчення історії української юридичної термінології, реконструкція термінологічних систем права у різні хронологічні періоди суспільного розвитку, їх порівняльний аналіз неможливі без попереднього аналізу й упорядкування давніх писемних джерел, що ви-

світлюють різні сторони політично-правового життя України: державно-правовий устрій, систему правових відносин, правила судівництва, предмети та явища юридичного побуту, звичай тощо. Серед них – центральні урядові документи й пам'ятки місцевої ділової писемності, прак-

тичні посібники і наукові трактати з юриспруденції, історіографічні й публіцистичні твори, лексикографічні та історико-правові праці, канонічна й світська література, офіційне й приватне листування, пам'ятки усної народної творчості та ін. Створені в різний час і в різних місцях, окремими авторами і колективно, рукописні і друковані, написані рідною й іншими мовами, вони реалізували певні комунікативні і творчі завдання, виконували певні функції. Тому і термінологія права представлена в них неоднаковою мірою і в різній якості. У писемних пам'ятках різних видів і жанрів репрезентовані також неоднорідні пласти термінологічної лексики (кодифіковані терміни, некодифіковані еквіваленти термінів, терміноіди, передтерміни, номенклатура, індивідуально-авторські найменування правових понять) і специфічні мовні явища (синонімія, варіативність, дублетність термінів), характерні для періоду становлення й формування термінології як системи. Для історичної та порівняльно-історичної реконструкції терміносистеми українського права передусім треба упорядкувати джерельну базу пам'яток давньої писемності, що мають історико-правовий зміст і акумулюють відповідний для певного хронологічного зрізу термінологічний матеріал. Відповідно до цього усі типи українських писемних джерел слід детально розглянути й чітко класифікувати.

Пильної уваги дослідників потребує актова документація XVII–XVIII ст., жанрово-стилістичне розмаїття якої вкрай недостатньо вивчене вітчизняними вченими, адже несистематизованими залишаються навіть назви давніх українських актів. Деякі важливі кроки у цьому напрямку вже зробили історики, джерелознавці, лінгвісти. Передусім згадаємо першу спробу класифікації українських документів XVIII ст. за певною функціональною сферою та соціально-юридичним статусом акта В. Горобця у передмові до видання «Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Збірник документів» [1]. Цінний матеріал для жанрово-стилістичної характеристики українських актових документів і грамот містять також академічні видання пам'яток писемності. Йдеться насамперед про серію «Пам'ятки політично-правової культури України» [1; 2], «Пам'ятки української мови» [3–6], публікацію і перевидання окремих важливих пам'яток історії українського права («Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.) [7], антологію української юридичної думки [8] та ін. Незважаючи на окремі спроби опису й систематизації деяких джерел з історії українського права [9; 10], низку історико-лексикологічних досліджень української актових мови (М. Худаш, М. Брицин, Л. Полюга, Д. Гринчишин, В. Горобець, М. Ро-

галь, Б. Стецюк та ін.), проблема фронтального дослідження, упорядкування та класифікації давніх пам'яток права, особливо староукраїнського ділового письменства, досі залишається невирішеною. Розв'язання її можливе лише за умови об'єднання зусиль учених у комплексному опрацюванні усіх типів пам'яток права.

Головна мета цієї статті – узагальнення і систематизація письмових джерел XVII–XVIII ст. із погляду того, який матеріал вони дають для вивчення історії формування системи понять і термінів українського права, реконструкції терміносистеми права для її лексикографічного опису.

Подана класифікація містить основні загальні типи пам'яток, їх жанрову диференціацію. Визначено найважливіші для історико-правових та діахронічно-лінгвістичних досліджень писемні юридичні джерела України XVII–XVIII ст. Якщо розглядати й оцінювати пам'ятки під кутом зору їх значущості у вивченні історії юридичної термінології, насиченості термінологічним матеріалом, його якісного складу та інших характеристик, то можна виділити кілька основних типів джерел і розташувати їх у певній послідовності. Загальна схема класифікації основних джерел може бути представлена таким чином.

I. Юридичні пам'ятки XVII–XVIII ст.

I.1. Законодавчі пам'ятки.

1. Законодавчі акти органів верховної влади та управління (*грамоти, договори, інструкції, конституції, ордери, регламенти, приговори, укази, універсали* та ін.).

2. Директивні розпорядження центральних і автономних державно-правових інституцій та установ (*приговори, грамоти, укази, універсали, інструкції, ордери* тощо).

3. Кодифікаційні збірники (*статути, права, уложення, устави, екстракти, правні артикули, правні книги* та ін.).

I.2. Проекти державно-правових реформ і кодифікаційних праць.

1. Проекти реформ у галузі державно-політичного й суспільно-правового устрою.

2. Проекти нових законодавчих актів і кодексів.

3. Матеріали та протоколи засідань законодавчих комісій.

I.3. Приватні праці юридичного характеру.

1. Приватні кодифікаційні розробки або переробки інших збірників законів правниками.

2. Наукові трактати з юриспруденції:

а) власне науково-юридичні твори;

б) юридичні теорії й погляди прогресивних мислителів (філософів, економістів, письменників, державних і політичних діячів тощо).

3. Промови, виступи, думки юристів, депутатів правничих комісій.

4. Практичні й навчальні посібники.
5. Юридичні довідники й покажчики.
6. Історико-юридичні дослідження.

I.IV. Ділова поточна документація.

1. Офіційні документи місцевих адміністративно-судових та виконавчих органів (*доклади, доповіді, рапорти, донесення, листи* та ін.).

2. Приватні угоди (*записи, угоди, контракти, розписки* тощо).

3. Судово-процесуальна документація (*позови, протести, вироки, декрети, апеляції, судові справи, свідчення* та ін.).

II. Лексикографічні джерела (*лексикони, номенклятори, словники*).

II.I. Тлумачні словники.

II.II. Перекладні словники.

II.III. Юридичні словники.

До додаткових джерел належать: I. Історіографічні джерела (*літописи, хроніки, щоденники, діаріуші, мемуари, записи* тощо). II. Наукові праці (твори з філософії, економії, соціології, богослов'я, трактати політичні, моралістично-філософські та ін.). III. Полемічна, публіцистична, художня література. IV. Твори епістолярного жанру (приватне листування). V. Пам'ятки усної народної творчості (історичні пісні й думи, прислів'я й приказки тощо).

Наведена схема модифікується відповідно до конкретного національно-історичного матеріалу. Структура і реальний склад джерельно-правової бази кожної національної мови специфічні, оригінальні, як неповторні історичні шляхи кожного народу, його державно-політична історія, культурно-правовий розвиток, мова й менталітет.

Розглянемо основні джерела, які акумулюють найцінніший матеріал для реконструкції юридичного словника, відтворення специфічних для розвитку терміносистеми права мовних процесів.

Система правових відносин, політично-правовий устрій, суд і судочинство в Україні XVII–XVIII ст. регулювалися законодавчими документами, різними за походженням, призначенням і мовою написання. Серед них:

1. Законодавчі акти верховної та автономної влади: а) царські *укази, накази, грамоти, регламенти* та ін.; б) королівські *грамоти, універсали, декрети, привілеї, королівські і сеймові конституції*; в) гетьманські *універсали, конституції, накази, укази, договори, угоди, листи, статті* та ін.

2. Законодавчі розпорядження вищих органів центральної та автономної влади:

а) *постанови та укази* Сенату, Канцелярії міністерського правління, Колегії іноземних справ, Малоросійської колегії про судочинство і судочинств на Україні; б) *універсали, інструкції, орде-*

ри, резолюції, іменні листи та інші розпорядження Генеральної Ради, Ради старшин, Генеральної військової канцелярії, Генерального військового суду тощо.

3. Систематизовані збірники, зводи законів, кодекси: *Литовський статут 1588 р., Зерцало Саксонів*, Магдебурзьке, або цивільне Хелмінське право – *Порядок*, окремі *статути* польських королів, систематизовані *зводи й екстракти «малоросійських прав»*, місцеві *статути* та ін.

Серед пам'яток української законотворчості XVII–XVIII ст. найважливішими є: *угоди, статті, універсали гетьманів* Д. Апостола, І. Брюховецького, І. Мазепи, П. Орлика, П. Полуботка, К. Розумовського, І. Скоропадського, Б. Хмельницького та ін.; *універсали й листи генеральної військової канцелярії* з питань суду і судочинства; «*Ординація Війська Запорозького реєстрового*» 1638 р., «*Конституція прав і свобод Запорізького війська*» Пилипа Орлика, «*Процесъ краткий приказной, изданный при резиденции гетманской*» (1734 р.), «*Права, по которымъ судится малоросійский народъ*» (1743 р.), «*Собрание малоросійскихъ правъ*» (1807 р.).

Формування системи понять і термінів українського права відбувалося у контексті міжмовної комунікації з іншими країнами, що впливало на юридичний словник кожної з них. Специфічною рисою джерельної бази українського права цієї доби є її мовна неоднорідність, оскільки переважна більшість пам'яток права України XVII–XVIII ст., передусім законодавчих, написана польською, російською, німецькою або латинською мовами. Тексти таких пам'яток слугують опосередкованим матеріалом для історико-лінгвістичної реконструкції української юридичної термінології як свідчення наявності в ній відповідних понять і термінів.

Відтворення понятійної системи права певної доби – першочергове завдання історика-термінолога. Адже структурно-ієрархічна будова правничих понять є тією внутрішньою основою, каркасом, що структурує систему термінологічних одиниць.

Для вирішення цього завдання залучають передусім найбільш ґрунтовні й систематизовані зводи законів, що детально регламентують норми загального і галузевого права (незалежно від їх мовного оформлення). Так, через відсутність кодексів такого масштабу, які були б написані українською мовою, для комплексної реконструкції понятійної системи українського права доцільно використовувати російськомовну пам'ятку «*Права, по которымъ судится малоросійский народъ*». Створений у результаті 15-річної праці комісії з найбільш досвідчених українських юристів, кодекс являв собою

упорядкування, систематизацію й узагальнення норм чинного в Україні XVII–XVIII ст. права на основі Литовського статуту, Магдебурзького, чи Хелмінського права, німецького «Зерцала Саксонів» та інших правових джерел.

До групи джерел «Проекти державно-правових реформ і кодифікаційних праць» приєднуються акти, що містять у собі проекти державно-політичних і суспільно-правових реформ, робочі варіанти і проекти нового законодавства, протоколи засідань законодавчих комісій тощо. Вони дають цінний матеріал для порівняльно-історичних реконструкцій терміносистеми як у цілому, так і за галузями права, для вивчення процесів становлення і формування лексичних та мовностилістичних норм у сфері законодавства, виявлення законів і техніки тогочасного права і термінотворення. Контекстуальний аналіз різних варіантів законодавчих документів і кодексів (від початкових до остаточних), їх порівняння, а також залучення інших робочих підготовчих матеріалів допоможе у розв'язанні багатьох питань, пов'язаних із відбором, упорядкуванням та уніфікацією мовних засобів у юридичній мові (від термінологічних одиниць до усталених юридичних формул, кліше).

Для періоду XVII–XVIII ст. найбільш цінним об'єктом для такого роду досліджень є матеріали діяльності спеціальної тимчасової законодавчої комісії з українських правників, що працювала над укладанням кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1728–1743 рр.).

Наступна група джерел «Приватні праці юридичного характеру» допомагає якнайточніше відтворити систему наукових понять, їх обсяг і зміст, ієрархію і класифікацію, що слугувало певним узагальненням тогочасного досвіду правничої діяльності, являло собою спробу автора («правотаря») доопрацювати нормативно-правовий матеріал таким чином, щоб його легше було використовувати на практиці. Такі приватні творчі переробки законів та рекомендації щодо здійснення правосуддя за своїм змістом, за функціональним призначенням, за мовностилістичними характеристиками текстів є унікальним матеріалом для вивчення джерел і шляхів становлення наукової термінології та наукового стилю в староукраїнському юридичному письменстві. Створені з метою полегшення роботи правників, приватні збірники права хоча й не набули офіційного значення, проте достатньо широко застосовувалися в судовій практиці на місцях.

Якщо на початку досліджуваного періоду серед джерел такого типу використовувалися переважно праці іноземних законодавців, насамперед польських правників (переробка «Саксона» П. Щербичем – «*Speculum Saxonum albo prawo*

saskie y Maydeburskie» (Lwów, 1581 p.) і «*Prawo miejskie Magdeburgskie z Łacinskiego i Niemieckiego po Polsku przelożone*» (1646 p.); «*Porządek sądow y spraw miejskich prawa Maydeburgskiego y Koronie polskiej*» і «*Artykuły prawa maydeburgskiego, które zowią Speculum Saxonum*» Б. Гроїцького; «*Juris provincialis, quod Speculum Saxonum vulgo tuncupatur, libri tres*» (1602 p.) М. Яскера; «*Processus juris in foro Saxonico*», «*Practicae Novae Imperialis Saxonicae rerum criminalium*», «*Jurisprudencia forensis Romano-Saxonica*» (1638 p.) М. Карпцова; «*Prawa Chelminskiego poprawionego*» (1623 p.) П. Кушевича та ін.), більшість з яких містила трансформовані (порівняно з оригіналами) положення магдебурзького права або являла собою компіляції законів, то у XVIII ст. з'являються оригінальні й цікаві твори українських юристів.

Серед популярних праць українських правників відзначимо такі: «*Економика краткая права*» (1730–1740 рр.); «*Акцессь или порядок канцелярський*» (1743 р.); «*Права малоросійские с книг Статута, Саксона и Порядка выписанные*» (спроба приватної кодифікації права у 1744–1757 рр.); «*Суд і розправа в правах малоросійських*» бунчукового товариша Ф. Чуйкевича (1750 р.); «*Екстракт малоросійських прав*» О. Безбородька (1767 р.); «*Екстракт з указів, інструкцій та настанов*» (1786 р.), «*Книга Статут и прочие права малоросійские*» В. Кондратьєва тощо.

Перші юридичні розробки українських правників мали практичну спрямованість, що віддзеркалювало традиційний загальний напрям розвитку правознавства XVII–XVIII ст. в Україні: від прикладної юриспруденції, що задовольняла потреби юридичної практики, насамперед у сфері законодавства (розробка і систематизація юридичних норм), суду і діловодства, до науково-теоретичного осмислення правових категорій, понять, інститутів у філософських та власне юридичних працях. Здебільшого вони являли собою зібрання фактичного законодавчого матеріалу для розв'язання завдань тогочасної судової і нотаріальної практики, яке могло супроводжуватися його інвентаризацією, описом, тлумаченнями і коментарями до деяких правових норм. Але із зростанням складності регулювання правових відносин система чинного права потребує певного аналізу, узагальнення і теоретичного осмислення. Цим стимулюється подальший розвиток юридичної думки і спроби наукового дослідження права.

Осмислення правових понять і категорій, їх подальший розвиток і філософсько-правову інтерпретацію здійснювали також викладачі та вихованці Києво-Могилянської академії у процесі укладання та перекладу творів суспільно-

політичної, історико-філософської, правової думки (праці Т. Гоббса, Н. Макіавеллі, С. Пуффендорфа, Г. Гроція, Ф. Буддея, Ш. де Пірмонта, І. Юсті, Ф. Дільтея, Д. Неттельбладта, В. Блекстона та ін.). Саме могилянці вперше у Східній Європі переклали деякі праці європейських учених-енциклопедистів. Наприклад, Г. Бужинський 1726 р. переклав працю Г. Гроція «Про обов'язки людини і громадянина за законом природнім», Я. Козельський – «Датську історію» Л. Гольберга, «Государ і міністр» К.-Ф. Мозера, «Історію про зміни, що відбуваються в Швеції у міркуванні віри та правління» Р. О. Вертод'Обера. А 1768 р. Я. Козельський пише свою головну працю, оригінальний твір – «Філософічні речення», присвячену юриспруденції. У праці «Загальна філософія» Г. Кониський уперше в українській науці викладає теорію терміна. З позицій внеску викладачів і вихованців КМА у розвиток науково-категоріального апарату сфери державно-правової діяльності (П. Могили, Ф. Прокоповича, Я. Козельського, Г. Політики, П. Орлика, І. Виговського, П. Дорошенка, І. Мазепи, К. Гордієнка, С. Мужилівського, Ф. Туманського та ін.) численні актові матеріали ще чекають на своїх дослідників.

Починаючи із XVII ст. головним осередком юридичної науки й освіти в Україні стає Львівський університет (з часу утворення 1661 р. він має юридичний факультет). Дослідницькі розробки правознавців цього закладу з питань римського, західноєвропейського, звичаєвого українського права, загальної філософії права, хоча і написані переважно іноземними мовами (насамперед латиною), мають неоціненне значення для реконструкції мови і термінології вітчизняної та європейської юридичної науки XVII–XVIII ст.

Для діахронічного вивчення юридичної термінології особливе значення мають також історико-юридичні дослідження кінця XVIII – першої половини XIX ст., у тім числі російські, в яких розкрито зміст та історію розвитку понять і інститутів східнослов'янського права, подано тлумачення юридичних термінів. Це праці митрополита Євгенія (Євфимія Болховітінова), В. Татищева, М. Ломоносова, М. Щербатова, І. Болтіна, М. Чулкова, М. Карамзіна, П. Строева, К. Троцини, В. Лешкова, В. Мацеєвського, переклади праць Г. Міллера, А. Шльоцера, І. Еверса, О. Рейца та ін. На жаль, наукова спадщина правників XVII–XVIII ст. досі залишається недостатньо вивченою як в історико-правовому, так і в історико-лінгвістичному аспекті. У той же час пам'ятки особистої правотворчості цього часу цінні для істориків-термінологів насамперед тому, що містять досвід правників у справі упорядкування, унормування, уніфікації юридичної термінології в умовах відсутності

загальноприйнятих норм і термінологічних стандартів. На рівні своєї фахової й мовної культури вони намагались розв'язати численні лінгвістичні завдання (перекладознавчі, лексико-стилістичні, термінознавчі, термінографічні та ін.). Серед них: пошук еквівалентних юридичним поняттям термінологічних позначень; формулювання наукової дефініції терміна; систематизація юридичних понять і термінів; переклад іншомовних правових текстів і термінів; термінотворення на рідномовному ґрунті; відбір із конкуруючих найменувань терміна для кодифікації; укладання юридичних словників; лексикографічна інтерпретація термінів права тощо.

Узагальнення досвіду правознавців допоможе висвітлити механізми і специфіку правої термінотворчості певної доби, сформулювати уявлення про зародження норм і традицій як офіційно-ділового, так і наукового стилю в юридичному мовленні. Крім того, приватні праці правників репрезентують різні авторські стилі наукового викладу, цікаві в лінгвістичному аспекті.

Проте повна реконструкція системи термінологічних засобів та інструментів державно-правової сфери передбачає розширення джерельної бази за рахунок інших типів пам'яток, насамперед широкого кола ділової поточної документації. Загальна класифікація ділових актів, що її ми пропонуємо у цій статті, складається з трьох основних груп документів у сфері українського діловодства: 1. Офіційні документи місцевих адміністративно-судових та виконавчих органів. 2. Приватні угоди. 3. Судово-процесуальна документація. Оскільки кожна група характеризується власним репертуаром жанрів українських ділових документів, визначимо їх.

До складу першої групи актових документів належать: 1) звернення органів центрального, автономного й місцевого суду та управління до вищих інстанцій; 2) ділове листування між рівними за статусом установами. Для українського діловодства це офіційне листування полкових, сотенних канцелярій, ратушних, магістратових, городових урядів тощо, яке диференціюється за такими жанрами: *рапорти, донесення, доповіді, повідомлення, реляції, листи, подання, промеморії, цидули, прошення, доклади, меморіали, оголошення, авізоріальні листи, децизії* та ін. Тексти таких пам'яток містять багатий матеріал для реконструкції адміністративно-правової та канцелярської лексики.

Другу групу актових документів складають різноманітні приватні угоди (загальнородовими назвами яких в українській мові є *записи, листи, угоди, контракти, інтерцизи* та ін.). Серед них: а) акти законного введення у володіння (*дарчий, увязчий, вливковий* ~ *лист / запис / увязованє* та

ін.); б) акти про спадщину (*заповіти, духовні записи, духівниці, тестаменти* і т. ін.); в) документи про придане (*вінові, привінкові записи, привінки* тощо); г) боргові документи (*боргові записи, цирокграфи, взменки* (нагадування про борг), *жандеки, листи-облики, векселі* та ін.); г) облікові папери (*розписки, квитки, квитанції, відомості* тощо); д) інші нотаріальні документи (*записи / листи дельчі, закладні, заставні, купчі, підтвердні, присяжні, продажні, упоминальні (настановчі), уступні; угоди / листи межові, мінові, приятельські; поручення, свідчення* та ін.). Звернення до текстів документів цієї групи дасть можливість детально дослідити термінологію різних галузей цивільного права: майнового, спадкового, земельного, межового, зобов'язального, договірнього, вексельного, заставного, сімейного та ін., чітко встановити їхні дефініції, системні зв'язки.

Третю групу поточної документації становлять судово-процесуальні акти: а) судові позови та апеляції, виклики до суду або повідомлення про виклик через когось (*заяви, скарги, ускарження, позови шквртарські, чолобитні, проше-ня, акції, претензії, протести, маніфестації, протестації, реляції «таємне оскарження», апеляції, инотєстенції, інсєрованы припозови* та ін.); б) акти свідчення та представництва (*свідоцтво, свідчення, показання, сказки, присяга, уповноваження у справі, поручення, визнання ~ уповноваженням* та ін.); в) протоколи та виклади справ (*судова справа, суперечка, оповєдь, розказанє, освєтченє, оповєданє* та ін.); г) матеріали про розшук і допити (*презентація (тіла забитого), справка о забитє, допити подойзренє, інквізиція* тощо); г) судові постанови та виписки з них (*декрети, вирок, розслідування і декрет, контумація, акт екзекуторіальний* та ін.). На текстах пам'яток цієї групи доцільно вивчати зміст і смисловий обсяг правових понять, реконструювати судово-процесуальну термінологію як систему, визначати особливості формування усталеної структури українських правових документів, юридико-технічні вимоги до них.

Якщо законодавчі акти ширше репрезентують нормативні, поширені й усталені в юридичній мові термінологічні одиниці, то документи місцевого діловодства, пов'язані з повсякденною юридичною практикою, більшою мірою відбивають живомовні явища певного періоду. У ділових паперах, різноманітних за змістом, характером, призначенням, жанрово-стилістичними ознаками, територіальною закріпленістю, вплив живої народно-розмовної стихії на канцелярсько-ділову мову того часу простежується на всіх мовних рівнях: лексичному, морфологічному, синтаксичному, фонетичному. Вони дають термінологію багатий матеріал для глибшого

вивчення явищ варіативності й синонімії термінологічної лексики в усіх їх різновидах і модифікаціях, її ареальної та стилістичної диференціації, для аналізу тих специфічних процесів, що супроводжують розвиток термінології права, явища взаємодії та взаємовпливу терміносистем. Тексти місцевих актових документів допоможуть термінологу-історикові в розв'язанні проблеми шляхів і джерел формування термінологічної системи, витоків явищ термінологічної «множинності» або «надлишковості».

До складу основних джерел ми внесли й лексикографічні праці XVII–XVIII ст., оскільки вони, фіксуєючи юридичні терміни (поряд із іншими шарами лексики або окремо), супроводжують їх тлумаченнями, синонімічними або родовидовими еквівалентами, іншомовними відповідниками, ілюстративним матеріалом. Усе це допомагає якнайкраще реконструювати семантичну структуру термінологічних одиниць, установити їх парадигматичні та синтагматичні зв'язки, сферу вживання, визначити місце кожного терміна в термінологічній системі зазначеної доби. Зокрема, цінні і значні за обсягом лексико-юридичні матеріали містять як оригінальні українські та російські лексикони, так і перекладні словники XVII–XVIII ст.: «*Лексикон словеноросський*» П. Беринди (1627 р.), «*Синоніма славеноросска*», «*Лексикон латинський*» та «*Лексикон греко-словено-латинський*» Є. Славинецького, «*Лексикон словено-латинський*» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського (XVII ст.), «*Лексикон полоно-словенский*» 1670 р., «*Лєґіконъ трєязычный*» Ф. Полікарпова-Орлова (1704 р.), *Номенклятор* І. Копієвського (1718 р.), *Dictionarium latino-slavonorossiacum* І. Максимовича (1718–1724 рр.), *Лексикони* та «*Словари*» Г. Влаха (перша пол. XVIII ст.), Х. Целларія (1746 р.), І. Літхен (1762 р.), І. Геснера (1767 р.), Ф. Гелтергофа (1771 р.), І. Нордстета (1780–1782 рр.), Е. Вейсмана (1782 р.), І. Гейма (1792–1802 рр.), Ф. І. Аделунга (1798 р.), «*Словарь Академии Российской*» (1789–1794 рр.), «*Словарь книжной малорусской речи*» (вид. 1889 р. П. І. Житецьким за рукописом XVII ст.), «*Словарь малорусской старины*» В. Я. Ломиковського (1808 р.) та ін.

З кінця XVIII ст. з'являються й перші юридичні словники, які по суті є довідниками або предметно-термінологічними покажчиками до збірників законів (наприклад: «*Словарь юридической, или Свод российских узаконений*» Ф. Ланганса (1788 р.), «*Словарь юридический, или Свод российских узаконений, временных учреждений, суда и расправы*» М. Чулкова (1792–1796 рр.), «*Ручной словарь или краткое содержание польских и литовских законов*» (переклад із польськ. І. Ю. Бучинського, 1810 р.), «*Памятник из зако-*

нов, *руководствующий к познанию их*» Ф. Правікова (1798–1827 рр.: тт. 1–17) тощо). І хоча вони ще не є зразками повноцінного юридичного словника (у сучасному його розумінні), ці «словники-показчики» посідають важливе місце серед лексикографічних джерел насамперед тим, що концентрують у собі величезні шари тогочасної термінологічної лексики права. Особливу цінність для історичного дослідження юридичної термінології становлять словники до окремих пам'яток права XVII–XVIII ст.

Отже, законодавчі акти та їх проекти, наукові юридичні твори, ділова поточна документація, лексикографічні праці XVII–XVIII ст., зберігаючи основний фонд юридичної термінологіки,

на базі якого формувалася сучасна термінологія українського права, слугують важливим джерелом для реконструкції термінологічної системи в цілому та її галузевих підсистем. Така реконструкція, здійснена на основі фронтального діахронічного вивчення термінології права на матеріалі давніх писемних пам'яток різних жанрів, не лише допоможе глибше зрозуміти поняттєво-категоріальний апарат сучасного права, його джерела та шляхи формування, цілісно побачити його в історичній ретроспективі, а й слугуватиме основою для історичного словника термінів українського права – актуального завдання вітчизняної науки в умовах національного відродження.

1. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: зб. док. / АН України; Ін-т укр. археографії та ін. ; [упоряд., автор передмови та комент. В. Горобець]. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 32.
2. Собрание малороссийских прав 1807 г. / АН України; Ін-т укр. археографії та ін. ; [упоряд. К. Вислобовов та ін.]. – К. : Наук. думка, 1992. – 368 с.
3. Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / АН України; Ін-т мовознавства ім. О. Потебні та ін. – К. : Наук. думка, 1991. – 344 с.
4. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. : зб. акт. док. / [підгот. до вид. В. Німчук, В. Русанівський, К. Симонюта та ін.]. – К. : Наук. думка, 1981. – 316 с.
5. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: зб. акт. док. – К. : Наук. думка, 1986. – 219 с.
6. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. : матер. сотен. канцелярій і ратуш Лівобереж. України / [підгот. до вид. В. Передрієнко]. – К. : Наук. думка, 1976. – 416 с.
7. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / АН України; Ін-т держ. і права ім. В. Корецького; Ін-т укр. археогр. та джерелозн. ім. М. Грушевського. – К., 1997. – 547 с.
8. Антологія української юридичної думки: в 6 т. / Ін-т держ. і права ім. В. Корецького НАН України ; [Ю. Шемшученко (заг. ред.), І. Усенко (упоряд.)]. – Т. 3 : Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. – К.: Вид. дім «Юридична книга», 2003. – 582 с.
9. Історичні джерела права: навч. пос. / [уклад. В. Граб]. – Полтава, 1998. – 56 с.
10. Прус В. Джерела права Лівобережної України першої половини XVIII століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В. Прус ; Київськ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2009. – 20 с.

N. Artykutsa

THE TEXTS OF ANCIENT LAW MEMORIALS AS THE SOURCE FOR COMPARISON HISTORICAL RECONSTRUCTION OF THE TERMINOLOGICAL SYSTEM

The article deals with the issue of classification of written law sources in XVII–XVIII centuries from the position of exercising their terminological and legal resources for front retrospective studying of Ukrainian law terminology system.

Keywords: classification of written law sources of law XVII–XVIII centuries, the development of Ukrainian terminological system of law.